

RABCZEWSKA v. Poland (№ 8257/13)

Заявниця в цій справі – популярна в Польщі попспівачка Дода. Вона скаржилася, що її кримінальне засудження за образу релігійних почуттів призвело до порушення статті 10 Конвенції.

Так, 24 липня 2009 року заявниця дала інтерв'ю для вебсайту новин із назвою «*Dziennik*», яке було опубліковано 3 серпня 2009 року. Згодом частину інтерв'ю було передруковано в таблоїді «*Super Express*». Назва статті була «Дода: Я не вірю в Біблію».

В цій статті заявниця пояснила, що біблійне послання справді мало певну цінність; однак викладені в ньому факти не знайшли відображення в наукових відкриттях. Наприклад, в описі створення світу не було жодної згадки про динозаврів. Заявниця вірила у «вищу силу» («*siła wyższa*»), мала релігійне виховання, але мала власні погляди на ці питання. Вона заявила, що її більше переконують наукові відкриття, а не те, що вона назвала «працями людини, яка виснажилася від пиття вина та куріння трави» («*napruty winem i palący jakieś zioła*»). Коли її запитали, кого вона мала на увазі, заявниця відповіла: «Усіх тих хлопців, які написали ці неймовірні [біблійні] історії».

30 квітня 2010 року прокуратура міста Варшава висунула обвинувальний акт проти заявниці за образу релігійних почуттів двох осіб шляхом образи об'єкта їхнього релігійного культу – Святої Біблії.

Під час слідства заявниця не визнала себе винною та стверджувала, що не мала наміру нікого образити.

16 січня 2012 року Окружний суд міста Варшава визнав заявницю винною за обвинуваченням й оштрафував її на 5000 польських злотих (приблизно 1160 євро).

Суд, окрім іншого, послався на думку журналіста, який брав інтерв'ю в заявниці. Останній вважав, що заява, про яку йдеться, була «спонтанною», але водночас «навмисно спрямованою для шокування аудиторії» та «привернення інтересу ЗМІ». Суд також послався на висновок експерта, який установив, що заявниця навмисно використовувала молодіжні сленгові слова та що в її манері спілкування можна було простежити наміри шокувати, образити та домінувати над іншими.

Суд дійшов висновку, що заяви, зроблені заявницею, були об'єктивно образливими та не могли вважатися зробленими з художньою чи науковою метою. Дії заявниці були навмисними. Отже, її дії містили ознаки злочину, передбаченого статтею 196 Кримінального кодексу.

Апеляційні скарги заявниці не мали успіху.

22 жовтня 2012 року адвокат заявниці подав від її імені конституційну скаргу, стверджуючи, що стаття 196 Кримінального кодексу є неконституційною. Зокрема, було вказано, що ця стаття непропорційно обмежила право заявниці на свободу вираження поглядів.

6 жовтня 2015 року Конституційний суд ухвалив рішення у справі та встановив, що відповідне положення Кримінального кодексу відповідає Конституції.

Оцінка Суду

Суд повторив фундаментальні принципи, які лежать в основі його рішень щодо статті 10 Конвенції, як це викладено, наприклад, у справі *Handyside v. the United Kingdom* та у справі *Fressoz and Roire v. France* [ВП]. Свобода вираження думок становить одну із суттєвих основ демократичного суспільства й одну з базових умов його розвитку та самореалізації кожної людини. Згідно з пунктом 2 статті 10 Конвенції вона застосовується не лише до «інформації» чи «ідей», які сприймаються прихильно або вважаються необразливими чи такими, що викликають байдужість, але й до «інформації» чи «ідей», які ображають, шокують або тривожать. Крім того, Суд зазначив, що відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції є мало можливостей для обмеження політичних виступів або дебатів з питань, що становлять суспільний інтерес (див. рішення у справах *Baka v. Hungary* [ВП], § 159, а також *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [ВП], § 167 (витяги)).

Однак, як визнається в пункті 2 статті 10 Конвенції, здійснення свободи вираження поглядів передбачає обов'язки та відповідальність. Серед них у контексті релігійних переконань – загальна вимога щодо забезпечення мирного користування правами, гарантованими статтею 9 Конвенції, носіям таких переконань, включно з обов'язком уникати, наскільки це можливо, вираження, яке стосується об'єктів шанування, безпідставно образливого для інших і непристойного (див. рішення у справі *Sekmadienis Ltd. v. Lithuania*, § 74, з подальшими посиланнями).

Крім того, Суд повторив, що, як закріплено в статті 9 Конвенції, свобода думки, совісті і релігії є однією з основ «демократичного суспільства» в розумінні Конвенції (див. рішення у справах *Kokkinakis v. Greece*, § 31, і *Ivanova v. Bulgaria*, § 77). Водночас обов'язок Держави дотримуватися нейтралітету та неупередженості виключає будь-яку дискрецію з її боку щодо визначення законності релігійних переконань або засобів, які використовують для вираження таких переконань (див. рішення у справах *Manoussakis and Others v. Greece*, § 47; *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [ВП], § 78; і *Fernández Martínez v. Spain* [ВП] § 129 (витяги)).

Суд неодноразово стверджував, що попри те, що основною метою багатьох положень Конвенції є захист особи від свавільного втручання з боку державних органів, крім того, можуть бути позитивні зобов'язання, необхідні для ефективного дотримання відповідних прав (див. рішення у справі *Özgür Gündem v. Turkey*, § 42). Відповідно до статті 9 Конвенції Держави мають позитивне зобов'язання забезпечувати мирне співіснування представників усіх релігій і тих, хто не належить до релігійної групи, шляхом забезпечення взаємної терпимості (див. рішення у справі *E.S. v. Austria*, § 44; див. також рішення у справах *Leyla Şahin v. Turkey* [ВП], §§ 107-08, та *S.A.S. v. France* [ВП], §§ 123-28 (витяги)). Ці зобов'язання можуть вимагати вжиття заходів для забезпечення поваги до свободи релігії навіть у стосунках між приватними особами (див. рішення у справі *Siebenhaar v. Germany*, § 38).

Незважаючи на те, що лінія розмежування між позитивними та негативними зобов'язаннями Держави згідно зі статтею 9 Конвенції не піддається точному визначенню, застосовні принципи все ж є порівнянними. Зокрема, в обох випадках слід враховувати правильний баланс між загальними інтересами й інтересами особи, при цьому Держава має право розсуду в будь-якому разі (там само, § 38; і, *mutatis mutandis*, рішення у справах *Evans v. the United Kingdom* [ВП], §§ 75-76; *Rommelfanger v. Germany*, № 12242/86, рішення Комісії від 6 вересня 1989 року, Рішення та звіти, с. 62).

Ті, хто обирає свободу сповідувати свою релігію згідно зі статтею 9 Конвенції, незалежно від того, роблять вони це як члени релігійної більшості чи меншості, не можуть розраховувати на звільнення від критики. Вони повинні терпіти і приймати заперечення їхніх релігійних переконань і навіть поширення ворожих їхній вірі доктрин іншими, (див. рішення у справах *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, § 47; *İ.A. v. Turkey*, § 28, та *Aydin Tatlav v. Turkey*, § 27).

Проте якщо такі вислови виходять за межі критичного заперечення релігійних переконань інших людей і можуть розпалювати релігійну нетерпимість, наприклад у разі неналежного чи навіть образливого нападу на об'єкт релігійного шанування, Держава може законно вважати їх несумісними з повагою до свободи думки, совісті і релігії та вживати пропорційних обмежувальних заходів (див. рішення у справі *Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan*, § 37; згадані рішення у справах *Otto-Preminger-Institut*, § 47; та *İ.A. v. Turkey*, § 29). Представлення предметів релігійного культу в провокаційний спосіб, здатний зачепити почуття послідовників цієї релігії, може розглядатися як злісне порушення духу толерантності, який є однією з основ демократичного суспільства (див. згадане рішення у справі *E.S. v. Austria*, § 53). Вислови, спрямовані на поширення, розпалювання або виправдання ненависті на ґрунті нетерпимості, включно з релігійною нетерпимістю, не користуються захистом, наданим статтею 10 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *Gündüz v. Turkey*, § 51). Тож Держава може на законних підставах вважати за необхідне вжити заходів, спрямованих на придушення певних форм поведінки, зокрема поширення інформації та ідей, які вважаються несумісними з повагою до свободи думки, совісті та релігії інших.

Крім того, у справах, пов'язаних зі зважуванням суперечливих інтересів у реалізації двох фундаментальних свобод, а саме права заявників поширювати громадськості свої погляди на релігійну доктрину, з одного боку, і права інших на повагу до своєї свободи думки, совісті та релігії, з іншого боку, оцінка (потенційних) наслідків оскаржуваних висловлювань певною мірою залежить від ситуації в країні, де ці заяви були зроблені в той час, і контексту, в якому вони були зроблені. У таких випадках національні органи влади мають широке поле розсуду, оскільки займають кращу позицію для оцінки того, які заяви можуть порушити релігійний мир у їхній країні.

(b) Застосування зазначених принципів до цієї справи

Суд вважав, і це було спільним для сторін, що кримінальне засудження, яке стало приводом для цієї справи, становило втручання в право заявниці на свободу вираження поглядів. Таке втручання є порушенням статті 10 Конвенції, якщо воно не «передбачено законом», не переслідує одну чи більше законних цілей, зазначених у пункті 2, і не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення відповідної мети.

Суд зазначив, що беззаперечним є те, що втручання було «передбачене законом».

Суд вважав, що питання, яке він розглядав, передбачало зважування суперечливих інтересів. Водночас слід мати на увазі поле розсуду, надане національній владі, обов'язком якої в демократичному суспільстві є враховувати в межах своєї юрисдикції інтереси суспільства загалом.

У контексті цього Суд повторив, що хоча інтерв'ю із заявницею містило заяви, які могли шокувати або стривожити деяких людей, Суд неодноразово вирішував, що такі заяви самі по собі не перешкоджають здійсненню свободи вираження поглядів. Суд повторив, що релігійна група повинна терпіти заперечення іншими своїх релігійних переконань і навіть поширення іншими доктрин, ворожих їхній вірі, доти, доки спірні заяви не підбурюють до ненависті чи релігійної нетерпимості.

Розглядаючи заяви заявниці в цілому, Суд зауважив, що вона не розвивала своїх аргументів і не базувала їх на жодних серйозних джерелах чи певній доктрині. Вона сказала, що засновує свої погляди на «наукових відкриттях», джерелом яких, однак, очевидно, були популярні телевізійні програми. Заявниця не претендувала на те, щоб бути експертом у цьому питанні, журналістом чи істориком. Вона відповідала на запитання журналіста про своє приватне життя, звертаючись до аудиторії в манері, яка відповідала її стилю спілкування, нарочито несерйозній і колоритній, з наміром викликати інтерес.

Суд зазначив, що національні суди не змогли належним чином оцінити на основі детального аналізу формулювань зроблених заяв, є оскаржувані заяви фактичними заявами чи оціночними судженнями. Суд також указав, що національні суди не змогли визначити та ретельно зважити конкуруючі інтереси. Вони також не обговорювали допустимі межі критики релігійних доктрин відповідно до Конвенції проти їх приниження. Зокрема, національні суди не оцінювали, чи могли заяви заявниці викликати обґрунтоване обурення, чи мали вони характер розпалювання ненависті або іншим чином порушували релігійний мир і толерантність у Польщі (див. пункт 49).

Суд зауважив, що ні в національних судах, ні в Суді не було стверджено, що заяви заявниці становили мову ненависті. Зокрема, у справі проти заявниці не було використано статтю 256 Кримінального кодексу, яка прямо забороняє ворожнечу. Суд вважав, що національні суди не встановили, що дії заявниці містили елементи насильства або елементи, які сприяють підбурюванню чи виправданню насильства, ненависті чи нетерпимості до вірян.

Національні суди в цій справі не досліджували, чи могли дії, про які йдеться, призвести до шкідливих наслідків. Як зазначила заявниця у своїй конституційній скарзі, стаття 196 Кримінального кодексу не містить додаткового критерію, згідно з яким образа повинна загрожувати громадському порядку. Раніше Суд розглядав ситуацію, коли національне законодавство, окрім образи об'єкта релігійного шанування, вимагало, щоб обставини такої поведінки могли викликати виправдане обурення, і таким чином було спрямоване на захист релігійного миру та толерантності.

У цій справі 6 жовтня 2015 року Конституційний суд роз'яснив, що стаття 196 Кримінального кодексу захищає не об'єкт релігійного культу як такий, а релігійні почуття осіб, які постраждали внаслідок образливої поведінки винного. Умовою вчинення кримінального правопорушення за вказаною статтею є те, що відповідні особи відчують себе ображеними поведінкою правопорушника. Вона карає за «вираження презирства до іншої особи з наміром принизити» (див. пункт 19). Тож нічого не свідчить про те, що стаття 196 Кримінального кодексу містить аналогічний критерій того, що образа повинна загрожувати громадському порядку; радше здається, що він інкримінує будь-яку поведінку, яка може завдати шкоди релігійним почуттям. Урешті-решт, Суд зазначив, що характер і суворість накладеного покарання також є факторами, які слід брати до уваги при оцінюванні пропорційності втручання у свободу вираження поглядів, гарантовану статтею 10 Конвенції. У зв'язку із цим Суд зауважив, що заявницю було засуджено в кримінальному провадженні за обвинувальним актом, поданим прокурором за скаргою двох осіб. Кримінальне провадження було продовжено навіть після того, як заявниця досягла мирової угоди з одним із скаржників. Заявницю було засуджено до штрафу в еквіваленті 1160 євро, що є п'ятдесятикратним мінімумом. Отже, Суд не може дійти висновку, що кримінальне покарання, накладене на заявницю, було незначним.

На завершення Суд визнав, що в цій справі національні суди не змогли всебічно оцінити ширший контекст заяв заявниці та ретельно збалансувати її право на свободу вираження поглядів із правами інших на захист своїх релігійних почуттів та релігійний мир, що охороняється в суспільстві. Не було доведено, що втручання в цій справі було необхідне відповідно до позитивних зобов'язань Держави за статтею 9 Конвенції для забезпечення мирного співіснування релігійних і нерелігійних груп й осіб під їхньою юрисдикцією шляхом забезпечення атмосфери взаємної толерантності.

І навіть більше, Суд вважає, що вислови, які розглядалися, не становлять неналежного чи образливого нападу на об'єкт релігійного шанування, що може розпалювати релігійну нетерпимість або порушувати дух толерантності, який є однією з основ демократичного суспільства.

Тож Суд висновив, що попри широкі межі розсуду національні органи влади не надали достатніх причин, які б могли виправдати втручання у право заявниці на свободу слова.

Висновок

Порушення статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 15 вересня 2022 року й набуло статусу остаточного 30 січня 2023 року відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.